

3. PREDUZETNIČKI UNIVERZITET

*Dragana Radević**

Sažetak: Promocija preduzetničke kulture jedan je od važnih ciljeva inovirane Lisabonske strategije Evropske unije i od presudnog je značaja za kreiranje novih poslova i ostvarenje privrednog rasta u Evropi. Evropska komisija dala je cijeli niz preporuka za promociju preduzetništva u okviru visokog obrazovanja, sa posebnim akcentom na transverzalnom pristupu koji podrazumijeva da preduzetništvo treba da bude dostupno svim studentima, odnosno na svim fakultetima, a ne samo vezano za tradicionalna fakultetska usmjerenja poput poslovnih/biznis studija ili ekonomije. „Preduzetnički univerzitet” je onaj u okviru kojeg su svi zaposleni na svim nivoima posvećeni, a studenti svih disciplina ohrabreni da razmišljaju i djeluju na preduzetnički način. Jedino na taj način može se razvijati društvo vođeno znanjem, u kojem dominiraju mala preduzeća, i koje je izuzetno konkurentno.

Ključne riječi: *preduzetnički univerzitet, preduzetničko učenje, kompetitivnost, visoko obrazovanje*

Abstract: Promotion of the entrepreneurial culture is one of the very important goals of Lisbon Strategy and is crucial for generations of new jobs and economic growth in Europe. European Commission proposed whole list of recommendations to promote the entrepreneurship in high education, with special emphasis to transversal approach meaning that entrepreneurship should be accessible to all students, at all faculties and not only to those of economics or business studies. „Entrepreneurial University” is the one with employees at all levels committed, and students of all faculties encouraged to think and act as entrepreneurs. That is the only way to create society driven by knowledge, with small companies dominating and being highly competitive.

Key words: *entrepreneurial university, entrepreneurship education, competitiveness, higher education*

3. 1. UVOD

Promocija preduzetničke kulture jedan je od važnih ciljeva inovirane Lisabonske strategije Evropske unije. Takođe, preduzetnička kultura od presudnog je zna-

* Dr Dragana Radević, Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj (CEED) i Univerzitet Donja Gorica, Podgorica

čaja za kreiranje novih poslova i ostvarenje privrednog rasta u Evropi. Imajući u vidu prethodno navedeno, Evropska komisija posebnu pažnju posvećuje razvoju cjeloživotnog preduzetničkog učenja na svim nivoima obrazovanja [1]. Pored toga, preduzetništvo je prepoznato kao jedna od osam ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje¹. Evropska komisija dala je cijeli niz preporuka za promociju preduzetništva u okviru visokog obrazovanja, sa posebnim akcentom na transverzalnom pristupu koji podrazumijeva da preduzetništvo treba da bude dostupno svim studentima, odnosno na svim fakultetima, a ne samo vezano za tradicionalna fakultetska usmjerenja poput poslovnih/biznis studija ili ekonomije.

Inovirana Lisabonska strategija posebno je ukazala na potrebu zemalja članica Evropske unije da bolje predviđaju vještine koje je potrebno razviti kako bi obrazovni proces mogao pratiti razvoj privrede. Tako je Savjet za obrazovanje (*Education Council*) 2007. godine usvojio rezoluciju pod nazivom „Nove vještine za nove poslove” (*New Skills for New Jobs*, 4). Posebnost rezolucije je u tome što ističe nedostajuće vještine, slabosti i zahtjeve za novim vještinama.

Revidirani strateški okvir za Evropsku saradnju u obrazovanju i trening (*European cooperation in education and training, EC, 2008*) iznjedrio je četiri strateška izazova kojima bi se trebalo pozabaviti u periodu do 2020. godine, od kojih se jedan odnosi na jačanje inovacija i kreativnosti, uključujući preduzetništvo na svim nivoima obrazovanja. Ovi izazovi predstavljaju doprinos obrazovanja i treninga realizaciji Lisabonske strategije i inovirane socijalne agende i potrebno ih je obuhvatiti zajedničkim politikama i mjerama u okviru cjelokupnog sistema, uključujući osnovne i srednje škole, visoko obrazovanje, stručno obrazovanje, kao i obrazovanje odraslih.

Po ugledu na zemlje članice Evropske unije, i zemlje koje apliciraju za članstvo nastoje, ili bi barem trebalo da nastoje, da prihvate paradigmu preduzetničkog učenja na svim nivoima obrazovnog sistema. Prateći logiku Evropske povelje za mala preduzeća², nekoliko zemalja iz regiona Jugoistočne Evrope pokrenulo je male ali

¹ Pored preduzetništva, ostale ključne kompetencije za cjeloživotno učenje obuhvataju: komunikaciju na maternjem jeziku, komunikaciju na stranom jeziku, matematičku pismenost i osnovne kompetencije u nauci i tehnologiji, digitalnu kompetenciju, vještinu učenja, međuljudske i građanske kompetencije i kulturološku ekspresiju. U smislu ključne kompetencije za cjeloživotno učenje, preduzetništvo obuhvata tendenciju da pojedinac sam pokrene neku promjenu ili sposobnost da se prilagodi inovacijama koje su izazvali spoljni faktori. Preduzetništvo podrazumijeva preuzimanje odgovornosti za postupke, bilo pozitivne ili negativne, razvoj strateške vizije, postavljanje ciljeva i ispunjavanje istih i motivisanost ka uspjehu [2].

² Evropsku povelju za mala preduzeća usvojili su EU lideri na Evropskom savjetu u Feiri u junu 2000. godine, sa ciljem poboljšanja poslovnog okruženja za mala preduzeća. Poveljom je obuhvaćeno deset ključnih oblasti i to:

- Preduzetnička edukacija i trening;
- Jeftiniji i brži start-up;
- Bolje zakonodavstvo i regulativa;
- Raspoloživost znanja/vještina;
- Poboljšanje on-line pristupa;

strateške akcije. Ipak, indikatori koji se odnose na razvoj ljudskog kapitala i preduzetničko učenje (dimenzija 1 i dimenzija 4 Evropske povelje za mala preduzeća), pokazuju da je postignuti napredak zanemarljiv.

Prihvatanjem Evropske povelje za mala preduzeća, zemlje Jugoistočne Evrope obavezale su se da promovišu preduzetničko učenje u svim sektorima kao i da razvijaju vezu između univerziteta i preduzeća, odnosno privrede. Jedno od rješenja svakako je da univerziteti postanu više preduzetnički u svom menadžmentu prije svega, te u kreiranju sopstvene strategije i pružanju usluga obrazovanja, kako bi se prilagodili novim karakteristikama tržišta sa više izraženim pristupom preduzetničkom učenju.

U periodu 2006–2009. godine Evropska trening fondacija (ETF) razvila je cijeli set indikatora koji se odnose na preduzetničko učenje, uključujući promociju preduzetništva na tercijarnom nivou obrazovanja. U najkraćem, ovi indikatori pokazuju da u Evropi nedostaju preduzetničke studije u okviru primarno ne-biznis institucija i disciplina: preduzetništvo još uvijek nije dovoljno integrisano u različite predmete nastavnog programa. Sa sve većim očekivanjima u pogledu doprinosa univerziteta kompetitivnosti lokalne i regionalne ekonomije, Evropska komisija preporučuje prožimanje preduzetničkog obrazovanja sa ostalim disciplinama, kako bi studenti mogli da imaju veći komercijalni potencijal nakon završenih studija.

U tom smislu, visokoobrazovne institucije u zemljama Jugoistočne Evrope, uključujući Crnu Goru, treba da imaju strategiju ili akcioni plan za predavanje i istraživanje preduzetništva, kao i za kreiranje novih biznisa i spin-off-ova. Drugim riječima, ovo podrazumijeva stvaranje tzv. „preduzetničkog univerziteta”, što ujedno predstavlja i glavnu promjenu u kulturi visokoškolskih institucija, i to kroz:

- studijske programe koji sve više moraju biti multidisciplinarni;
- metode rada i učenja (kroz timski rad i oslobađanje inicijativnosti studenta);
- istraživačke strategije;
- politike izbora zaposlenih (praksa u zapošljavanju nastavnog kadra, stimulisanje i nagrađivanje, trening);
- saradnju sa privredom.

Nekoliko univerziteta u Jugoistočnoj Evropi već je uvelo aktivnosti u oblasti razvoja preduzetništva, međutim, još uvijek nije jasno koji institucionalni model i koji pristup će zaista dovesti do stvaranja i održivosti „preduzetničkog univerziteta”. Postavlja se pitanje šta je potrebno uraditi da bi se univerziteti pozicionirali na način da se prilagode izazovima XXI vijeka i na koji način kreirati preduzetnički univerzitet, koji će na najbolji način odgovoriti zahtjevima vremena koje dolazi?

-
- Prednosti jedinstvenog tržišta;
 - Poreska i finansijska pitanja;
 - Jačanje tehnoloških kapaciteta malih preduzeća;
 - Uspješni modeli elektronskog poslovanja i vrhunska podrška malom biznisu;
 - Razvoj jačeg, efikasnijeg predstavljanja interesa malih preduzeća na zajedničkom i nacionalnom nivou [3].

Pokazalo se da je glavni problem (kako u EU tako i u zemljama Jugoistočne Evrope) nedostatak lične posvećenosti, interesa i izostanak podrške donosilaca odluka u ovim institucijama. U tom smislu, „preduzetnički univerzitet” je onaj u okviru kojeg su svi zaposleni na svim nivoima posvećeni, a studenti svih disciplina ohrabreni da razmišljaju i djeluju na preduzetnički način. Jedino na taj način može se razvijati društvo vođeno znanjem, u kojem dominiraju mala preduzeća, i koje je izuzetno konkurentno.

3. 2. PREDUZETNIŠTVO I PREDUZETNIK – POJAM

Riječ „preduzetništvo” potiče od francuske riječi *entreprendre* koja u prevodu znači *preduzeti, učiniti nešto*. Sam koncept preduzetništva poznat je od 12. vijeka, a akademski se izučava od 18. vijeka. Procvat preduzetništva u posljednje dvije i po decenije najbolje se vidi kroz sve veću pažnju koja mu se pridaje u procesu obrazovanja, pa sve veći broj univerziteta nudi preduzetništvo u okviru svog nastavnog programa³.

Ovim pojmom bavili su se mnogi, ali začetnikom teorije o preduzetništvu smatra se francuski ekonomista Rišar Kantijon (Richard Cantillon), koji je dao i prvu definiciju preduzetnika i to na sljedeći način: „Preduzetnik je spreman da preuzme novčani rizik i da se upusti u akciju pravljenja profita” [7]. Od tada do danas, preduzetništvom su se bavili brojni ekonomski teoretičari, među kojima i Žan Batist Sej (Jean-Baptist Say), Karl Menger (Carl Menger), Jozef Šumpeter (Joseph Schumpeter) i Piter Draker (Peter Drucker).

Iako je razvoj civilizacije oslonjen na pronalaska i inovacije koji vode ekonomskom progresu, preduzetništvo je više od toga. Preduzetništvo podrazumijeva prepoznavanje prilike, stvaranje inovacije i njene realizacije na tržištu [8]. Mnogi pronalasci koj su obilježili razvoj ljudske civilizacije otkriveni su mnogo ranije nego su zaista napravili preokret upotrebom u praksi. Bilo je potrebno da se pojavi preduzetnik koji će prepoznati upotrebnu vrijednost nekog pronalaska ili nečega u prirodi. Tek tada to postaje resurs.

Preduzetnik je osoba koja stvarnost i probleme vidi na drugačiji način u odnosu na druge ljude. Preduzetnik ima sposobnost da život vidi onakvim kakav bi trebalo ili mogao da bude, a ne samo onakvim kakav je sada. Ne miri se sa postojećim stanjem i na drugačiji način rješava probleme. Stalno inovira, strastan je, koncentrisan na rješenje problema. Preduzetnik je nosilac inovacije, upumpava snagu u sistem, firmu, privredu. Zavisno od intenziteta preduzetničkih poduhvata, privreda ulazi u cikluse razvoja kao i svako preduzeće.

Uzimajući navedeno u obzir, preduzetništvo je resurs, pogonska snaga razvoja jedne ekonomije i svakog pojedinca. U odnosu na ostale resurse (zemlja, rad i kapital), preduzetništvo je još rjeđe jer se smatra da su svega 3–5% populacije istinski preduzetnici [6].

³ Primjera radi, 1984. godine samo 300 univerziteta je nudilo preduzetništvo kao predmet u svom programu. Danas postoji više od 2.000 takvih univerziteta u svijetu.

Međutim, preduzetništvo se može i „učiti”, što još jednom potvrđuje sve veća pažnja koja se preduzetništvu pridaje na svim nivoima obrazovanja.

Osnovni proizvod preduzetnika je preduzetnička/biznis ideja. Prema nekim istraživanjima, potrebno je osmisliti 58 različitih ideja da bi se došlo do jedne koju će tržište prihvatiti [9]. Preduzetnik stvara svoj proizvod tako što posmatra okolinu pa biznis ideja nastaje kao rezultat kritičkog posmatranja stvarnosti i misaonog angažovanja pojedinca. I dok biznis ideja predstavlja osnovni proizvod preduzetnika, posljedica ili rezultat preduzetničke aktivnosti je profit.

3. 3. PREDUZETNIŠTVO KAO KLJUČNA KOMPETENCIJA

Kao ključna kompetencija za cjeloživotno učenje, preduzetništvo se odnosi na sposobnost pojedinca da pretvori ideje u akciju⁴, što uključuje kreativnost, inovativnost i preuzimanje rizika, kao i sposobnost da se planira i upravlja projektima kako bi se ispunili ciljevi. U osnovi ove kompetencije je sposobnost prepoznavanja konteksta u kojem pojedinac djeluje i proaktivno reagovanje na prilike koje mu se pružaju. Manji broj pojedinaca su rođeni preduzetnici, ali istraživanja pokazuju da obrazovanje i osposobljavanje može značajno da doprinese izgradnji preduzetničkih stavova, znanja i vještina.

Kompetencija preduzetništva podrazumijeva⁵:

- Znanja o raspoloživim mogućnostima kako bi se identifikovale one koje odgovaraju ličnim, profesionalnim i/ili poslovnim aktivnostima određene osobe.

- Vještine:

- sposobnost za kooperativan i fleksibilan rad kao dio tima;
- biti sposoban/a identifikovati lične snage i slabosti;
- sposobnost za proaktivno djelovanje i pozitivno reagovanje na promjene;
- sposobnost za procjenu i preuzimanje rizika kada i gdje je opravdano.

- Stavove:

- dispozicija za preuzimanje inicijative;
- pozitivan stav prema promjenama i inovacijama;
- volja da se identifikuju oblasti gdje određena osoba može da demonstrira čitav niz preduzetničkih vještina – na primjer, kod kuće, na poslu i u zajednici.

3. 4. PREDUZETNIČKO UČENJE

Prepoznajući značaj cjeloživotnog preduzetničkog učenja za izgradnju društva znanja zasnovanog na ljudskom kapitalu, obrazovanju, istraživanjima i inovacijama, Crna Gora ima Strategiju cjeloživotnog preduzetničkog učenja za period 2008–2013. Time je prepoznata potreba za stalnim razvojem i usavršavanjem kako bi se pratile svakodnevne tehnološke promjene, rastuća konkurencija i globalizacija.

⁴ Predlog preporuka za ključne kompetencije za cjeloživotno učenje, radni program „Obrazovanje i obuka 2010”, Evropska komisija

⁵ Radni program „Obrazovanje i obuka 2010”, Evropska komisija

Postavlja se pitanje kako prilagoditi obrazovno-vaspitni sistem da odgovara potrebama savremenog društva i sve izraženijem uticaju globalizacije u XXI vijeku. Kako je i prepoznato u ovom strateškom dokumentu, rješenje je u izgradnji ključnih kompetencija – multifunkcionalnog, prenosivog paketa znanja, vještina i stavova koji su neophodni svakom pojedincu za lično ispunjenje i razvoj, inkluziju i zapošljavanje.

U užem smislu, preduzetničko učenje se odnosi na sticanje znanja o pokretanju sopstvenog biznisa i ekonomsku pismenost; u širem smislu, usmjereno je na razvoj osobina ličnosti i vještina koje se smatraju preduslovom za uspješno djelovanje pojedinca kao preduzetnika. Preduzetnička kompetencija uzima u obzir obje definicije preduzetničkog učenja, ali se težište učenja razlikuje u zavisnosti od nivoa i vrste obrazovanja. Obrazovni sistem treba da obezbijedi da djeca u ranim fazama školovanja razviju svoju kreativnost i radoznalost, dok univerzitetski studenti mogu učiti praktične i teorijske stvari koje su im neophodne za osnivanje novog preduzeća.

Tabela 3. 1. Prikaz preduzetničkog učenja na različitim nivoima obrazovanja

Na nivou osnovnog obrazovanja je usmjereno na razvoj ličnih kvaliteta učenika – kreativnost, preuzimanje inicijative i samostalnost koji doprinose razvijanju preduzetničkog stava. U ovoj fazi treba da se razvijaju samostalnost i aktivne forme učenja. Na ovaj način će učenici steći prva znanja i kontakt sa svijetom rada i razumijevanje uloge preduzetnika u zajednici. Aktivnosti mogu uključivati rad na projektima, učenje kroz igru, prezentacije jednostavnih studija slučaja i posjete lokalnim preduzećima.

Na nivou srednjoškolskog obrazovanja se nastavlja sa daljim razvojem ličnih kvaliteta učenika. Preduzetničko učenje uključuje podizanje svijesti učenika o samozapošljavanju kao mogućoj opciji za njihovu karijeru, učenje kroz rad – na primjer, kroz vođenje mini-kompanije (preduzeća za vježbu), specifičnu obuku o tome kako osmisliti biznis (naročito u srednjim stručnim školama).

Na nivou visokog obrazovanja je fokus na znanjima, vještinama i stavovima potrebnim za započinjanje i vođenje biznisa, uključujući kapacitet da studenti naprave nacrt biznis plana i vještine povezane sa metodama identifikovanja i procijene biznis mogućnosti. Preduzetničko učenje na nivou visokog obrazovanja će doprinijeti boljoj podršci razvojnim i inovativnim biznis idejama (kroz obezbjeđivanje posebnih kredita, biznis usluga, mentorstva, itd.) – tako da projekti za koje je obavljeno dobro istraživanje mogu biti sprovedeni u djelo i konačno doći do tržišta.

Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje 2008–2013. sadrži analizu postojećeg stanja preduzetničkog učenja u Crnoj Gori, od regulatornog okvira preko prakse preduzetničkog učenja na svim nivoima obrazovanja, od osnovnog do visokog, uključujući i pregled neformalnog obrazovanja koje je usmjereno na jačanje preduzetničkih vještina. Možemo konstatovati da sva tri univerziteta koja trenutno postoje u Crnoj Gori imaju programe usmjerene na razvoj preduzetničkih vještina, dok je preduzetništvo nerijetko obavezni predmet. Sve navedeno i hiljade studenata koji su prošli ove obuke u velikoj mjeri doprinijeli su kreiranju preduzetničke kulture i preduzetničkog razmišljanja u Crnoj Gori.

Ipak, analiza je pokazala da postoje brojni izazovi koje treba prevazići, među kojima se izdvajaju i: nedovoljno razumijevanje koncepta preduzetničkog učenja, predrasude o preduzetničkom učenju, slaba informisanost i promocija preduzetničkog učenja, nedovoljno razvijena saradnja privrede (preduzeća) sa ustanovama za obrazovanje i osposobljavanje i dr.

3. 5. STVARANJE PREDUZETNIČKOG UNIVERZITETA

Pažnja i značaj koji se pridaju preduzetništvu svakodnevno rastu. Podaci o značaju malih i srednjih preduzeća za stvaranje društvenog bruto proizvoda i kreiranje novih radnih mjesta preduzetnika stavljaju u centar interesovanja kreatora politika, a samim tim i visoko obrazovanje. Od visokog obrazovanja se očekuje da preuzme vodeću ulogu u kreiranju institucija i preduzetničke kulture koji će, u konačnom, doprinijeti jačanju kompetitivnosti nacionalne ekonomije.

Polazne pretpostavke su sljedeće:

- Preduzetništvo je glavni faktor rasta i kompetitivnosti.
- Obrazovanje, a posebno visoko obrazovanje, može uticati na razvijanje želje kod studenata da se postane preduzetnikom.
- Mogu se razviti politike i programi koji će povećati naklonost ka preduzetničkoj aktivnosti i rezultatima koje će ta aktivnost imati.

Dakle, širom svijeta raste pritisak na institucije visokog obrazovanja da postanu više preduzetničke, prije svega, kroz komercijalizaciju istraživanja kako bi doprinijeli kompetitivnosti privrede na međunarodnom tržištu, te lokalnom ekonomskom i društvenom razvoju. Posebna uloga visokog obrazovanja prepoznata je u dijelu pripreme studenata za svijet nesigurnosti i kompleksnosti, koji se ogledaju u: čestoj promjeni zanimanja i posla, globalnoj mobilnosti, prilagođavanju različitim kulturama, većoj mogućnosti za samozapošljavanje i većem nivou odgovornosti u porodičnom i društvenom životu. Drugim riječima, univerzitetska diploma ne pruža više sigurnost za zaposlenje tokom cijelog života, već predstavlja samo ulaznicu na tržište rada. Pitanje je kako studente osposobiti za tržišnu utakmicu tokom cijelog života.

U principu, politike razvoja preduzetništva na nivou visokog obrazovanja mogu biti podijeljene u dvije grupe: one koje sektor visokog obrazovanja povezuju sa drugim interesnim grupama i one koje su više orijentisane na edukaciju studenata u kontekstu preduzetništva.

Iskustva u Sjedinjenim Američkim Državama i Evropi pokazuju da je kod prve grupe politika najvažnija upotreba tehnologija. U tom smislu, neophodno je stimulirati multidisciplinarna istraživanja i pojačati saradnju istraživača sa spoljnim interesnim grupama (van univerziteta), što dalje doprinosi nastanku patenata i spin-off kompanija. Na taj način omogućava se komercijalizacija ideja razvijenih na univerzitetu, kroz naučnotehnološke parkove, istraživačke centre i inkubatore. Kod druge grupe politika akcentat je na obrazovanju studenata sa ciljem da se pripreme za samozapošljavanje i da samostalno pokrenu biznis. Istraživanja govore da se tako edukovani budući „preduzetnici” za pokretanje sopstvenog biznisa rjeđe odlučuju odmah po završetku studija, već da to najčešće rade u dobu između 26. i 34. godine [11]. Takođe, dok ove studi-

je značajno utiču na kreiranje namjera da se upuste u preduzetničke vode, studenti kasnije mogu da odustanu da namjeru pretvore u akciju, što se nerijetko dešava.

Postoje brojni primjeri stvaranja preduzetničkog univerziteta, ali još uvijek nije jasno koji je najbolji model za to. Možda je najbolje za početak utvrditi opredijeljenost da se preduzetnički univerzitet zaista stvori, te da se na osnovu najbolje prakse u svijetu (pogotovo u Sjedinjenim Američkim Državama gdje je, čini se, ovaj koncept više zaživio u odnosu na Evropu) počne sa aktivnostima.

Već znamo da univerziteti igraju važnu ulogu u mnogim privredama, tako što vrše ekonomski uticaj kroz svoju osnovnu aktivnost – obrazovanje, a onda i kroz istraživanja i razvoj i mnoge druge efekte koje ostvaruju. Međutim, univerziteti mogu kreirati i kulturu i programe koji će preduzetništvo učiniti zajedničkom vrijednošću.

Najbolji primjer je *Massachusetts Institute of Technology* (MIT), koji potvrđuje da univerziteti koji se intenzivno bave istraživanjima i tehnologijom, posebno kroz kreiranje spin-off kompanija, značajno utiču na privredu svoje zemlje. Nedavno objavljeni rezultati istraživanja⁶ ukazuju na to da ukoliko bi aktivne kompanije koje su osnovali MIT alumni studenti formirali nezavisnu naciju, njihovi prihodi bi učinili da ta nacija bude makar sedamnaesta najveća privreda na svijetu. Manje konzervativne ekstrapolacije govore da 25.800 aktivnih kompanija koje su osnovali bivši studenti MIT-a zapošljavaju oko 3,3 miliona ljudi, da ostvaruju godišnju prodaju od 2 triliona dolara i proizvodnju jednaku ukupnoj proizvodnji jedanaeste najveće ekonomije na svijetu!

3. 6. ŠTA JE POTREBNO URADITI?

Postojeće iskustvo pokazuje da je, za kreiranje preduzetničkog univerziteta, neophodno imati:

- internu organizaciju univerziteta zasnovanu na principima preduzetništva, na čijem čelu se nalaze lideri preduzetnici, te osoblje i nastavni kadar koji je takođe u svojoj suštini naklonjen preduzetništvu i koji ga razumije;
- eksterno finansiranje, prije svega kroz povezivanje sa spoljašnjim stejkholderima (privredom, lokalnom zajednicom, Vladom);
- interdisciplinarni pristup, što znači da se tradicionalna preduzetnička paradigma pomjera od uskog fokusa na biznis;
- predavanja posvećena razvoju preduzetničkih vrijednosti, a ne isključivo biznis modelima.

U pogledu organizacije, preduzetnički univerziteti su i sami odraz preduzetničke inicijative, odnosno preduzetničkog načina vođenja, što znači da su fleksibilni, strateški postavljeni u odnosu na lokalnu zajednicu i da motre na prilike koje se javljaju. Drugim riječima, preduzetništvo postaje kamen temeljac strategije univerziteta. Krajnji cilj je kreiranje „kulture preduzeća” koja je otvorena za promjene i koja istražuje mogućnosti za inovacije i razvoj [5].

⁶ Entrepreneurial Impact: The Role of MIT, Edward B. Roberts i Charles Eesley, MIT Sloan School of Management, (dostupno na <http://entrepreneurship.mit.edu/impact.php>)

Kreiranje preduzetničkog univerziteta, prije svega, zahtijeva vrijeme. Ovo iz prostog razloga što je vrlo vjerovatno da će tradicionalisti i tradicionalni programi pružati otpor. Upravo zato je važno da lideri univerziteta budu preduzetnici odnosno lideri sa preduzetničkim vještinama i stavom. Pored lidera, proces stvaranja preduzetničkog univerziteta zahtijeva i privlačenje nastavnika i osoblja koje ima slična preduzetnička razmišljanja i koje prepoznaje širu ulogu univerziteta u društvu. Iskustvo drugih zemalja (pogotovo SAD) pokazuje da ovako okupljeni lideri i nastavno osoblje sa preduzetničkom kulturom imaju potrebu za dodatnom podrškom, koja se prije svega odnosi na spoljašnje finansiranje, van redovnih prihoda univerziteta. Tu se ne misli isključivo i ne primarno na filantropske aktivnosti, već na povezivanje univerziteta sa ključnim stejkholderima koji će se i aktivno uključiti u kreiranje preduzetničkog univerziteta.

Kreiranje preduzetničkog univerziteta zahtijeva širi, multidisciplinarni pristup koji neće preduzetništvo posmatrati kroz usko usmjerenje na biznis, već na nešto što zovemo intelektualno preduzetništvo [12].

Umjesto tradicionalnih predavanja karakterističnih za poslovne studije koja se uglavnom odnose na kreiranje novih kompanija, rast biznisa, poslovno planiranje i tradicionalne funkcije menadžmenta, preduzetnički univerzitet ima za cilj nešto sasvim drugo. Naime, u fokusu su razvoj preduzetničkih osobina i vrijednosti kod studenata, razvoj emocionalne inteligencije, uvid u stvarni život preduzetnika i sl. Naglasak je na prepoznavanju prilika za razvoj i inovacije, posebno na povezivanju različitih disciplina u rješavanju društvenih problema.

Za uvođenje preduzetničkog univerziteta, prije svega, neophodno je da postoji jasan koncept, a onda i „šampioni” ili „agenti promjena” u okviru univerziteta koji će prihvatiti da razvijaju ideju preduzetničkog univerziteta. Jasan koncept podrazumijeva da se, umjesto tradicionalnog, čistog biznis modela, fokus usmjeri na pristup koji naglašava sposobnost prepoznavanja prilike, doprinos društvu, razvoj interdisciplinarnosti i uključivanja lokalne zajednice. Kada je u pitanju razvoj kadra preduzetničkog univerziteta, posebno je interesantno istaći značaj i uticaj fondacija (poput Kauffman Foundation i Coleman Foundation⁷) koje su nastavnom osoblju koje se odluči da razvija programe i materijale za svoj departman, a sa ciljem promocije preduzetništva, obezbjeđivali finansijsku nadoknadu.

3. 7. STUDIJA SLUČAJA: UNIVERZITET ARKANZAS – KREIRANJE PREDUZETNIČKE KULTURE NA UNIVERZITETU⁸

Univerzitet Arkanzas, osnovan 1871. godine, bio je tip univerziteta čiji je fokus bio na predavanjima i edukaciji studenata, sa istraživanjima u oblasti poljoprivrede. Istraživačka funkcija Univerziteta razvijala se tokom cijelog vijeka, međutim, tek u

⁷ Za više detalja vidjeti www.kauffman.org i www.colemanfoundation.org.

⁸ Dostupno na http://findarticles.com/p/articles/mi_qa_3886/is_200110/ai_n_8985995/ i www.uark.edu

posljednjih dvadesetak godina više pažnje posvećeno je kreiranju novih kompanija i transfer tehnologija u ekonomsku osnovu privrede. Kako su resursi uvijek ograničeni, ključna je bila odluka da se isti iskoriste ili za kreiranje modela novih kompanija ili za kreiranje infrastrukture koja će omogućiti stvaranje i osnivanje mnogih novih kompanija.

Donesena je odluka da se kreira infrastruktura koja će omogućiti stvaranje mnogih novih kompanija, u saradnji kako sa Vladinim tako i sa privatnih sektorom, što je učinilo da Univerzitet Arkanzas danas postane centar preduzetničke aktivnosti države.

U promjeni i stvaranju preduzetničke kulture ključni su bili:

- osnivanje tehnološkog biznis inkubatora;
- osnivanje centara za koordiniranje istraživačkih aktivnosti;
- uključivanje elemenata preduzetništva u nastavni program;
- uspostavljanje veza za biznisom.

Osnivanje tehnološkog biznis inkubatora pod nazivom *Genesis* u krugu Univerziteta, na samo tri milje od glavnog kampusa, u napuštenoj fabrici, omogućilo je da male kompanije, koje su nastajale na osnovu istraživačkih radova rađenih na Univerzitetu, izdrže prvi period „inkubacije” dok ne budu dovoljno spremne za tržišnu utakmicu. Preduzetnicima koji su svoje ideje zasnivali na novim tehnologijama *Genesis* je obezbjeđivao prostorije i zajedničke kancelarijske usluge. Iznad svega, *Genesis* je pružao mogućnost korišćenja usluga profesionalne mreže menadžera, marketing i finansijskih savjetnika, kao i tehničku ekspertizu koju je pružao Univerzitet.

Sljedeći korak bio je osnivanje nezavisnih centara za koordiniranje istraživačkih aktivnosti, koji su okupljali multidisciplinarne timove. Pod nazivom High Density Electronics Center, HiDEC, ova grupa međusobno povezanih ali nezavisnih centara za koordiniranje istraživačkih aktivnosti postala je jedina takva laboratorija u SAD iz koje je izašlo nekoliko patenata koji već imaju svoju upotrebnu vrijednost na tržištu, dok su drugi u procesu prijavljivanja i komercijalizacije. Paralelno sa napredovanjem u istraživanjima, Univerzitet je angažovao stručni kadar čiji je zadatak bio razvoj edukativnih programa u specifičnim oblastima (npr. nanotehnologije). Novi program morao je sadržati i elemente preduzetništva i to u dijelu koji treba da ohrabri studente da se rezultati istraživanja centra komercijalizuju na tržištu. Već 1999. godine zaživjele su postdiplomske studije u oblasti mikroelektronike fotona (Microelectronics Photonics – microEP). Uspjesi programa koji su postignuti uvijek su nagrađivani dodatnim nepovratnim sredstvima od države kako bi se dalje ulagalo u razvoj i istraživanje. Magistarske studije u ovoj oblasti ubrzo su dopunjene i doktorskim studijama.

I pored značajnih tehničkih i naučnih dostignuća, ključ uspjeha bili su:

- posvećeni lideri među glavnim predavačima u kampusu;
- usmjereni naponi administracije kampusa da poveže raspoloživa sredstva na lokalnom nivou, na nivou države i na federalnom nivou u ostvarenju zajedničkog cilja;
- činjenica da su biznis inkubator i istraživački kapaciteti univerziteta dijelili zajednički prostor;
- koordinirana strategija da se počne sa novim istraživanjima van istraživačke infrastrukture koja je već bila kreirana;

- usaglašenost istraživanja, obrazovanja i preduzetništva u prijedlozima projekata koji su pripremani;
- novi, interesantni obrazovni programi koji su privukli studente iz cijele zemlje i širom svijeta koji su bili spremni da rizikuju;
- zapošljavanje novih stručnjaka koji su u nastavne programe unosili perspektivu industrije;
- saradnja sa partnerima van kampusa.

Analiza nastavnog programa koji se odvijao na Univerzitetu Arkanzas pokazala je ono što je bilo zajedničko za mnoge studije. Utvrđena je potreba za interdisciplinarnim studijama, potreba za biznis obukama tehnologa, utvrđen je najčešće negativan uticaj loših poslovnih odluka koje donose tehnolozi, potreba da se odgovori na brze promjene u biznisima zasnovanim na tehnologijama, nedostatak timskog rada na koledžu i nedostatak obrazovnog partnerstva između tehnoloških i poslovnih studija.

To je bio razlog kreiranja novog obrazovnog programa pod nazivom *Preduzetništvo tehnologije*, a koji je samo jedan od programa koji je razvijen u želji da se odgovori nastalim potrebama i kako bi se prevazišli problemi u razvoju. Cilj je bio: povećati razumijevanje o stvaranju i evoluciji preduzetničkih kompanija zasnovanim na visokim tehnologijama, identifikovati osnovne odluke sa kojima se preduzetnik sreća, a koje se odnose na izbor tehnologije, analizu tržišta, finansiranje i opšte upravljanje operacijama; identifikovati zrele istraživačke napore Univerziteta i komercijalizovati ih u partnerstvu sa Technology Transfer Office i profesorom koji vodi istraživanje.

Finalni korak odnosio se na kreiranje veza između Univerziteta i poslovne zajednice, koji je još uvijek u toku. To je napravljeno kroz osnivanje novog inkubatora (tzv. Inovativni inkubator), čiji je zadatak da:

- prima i ocjenjuje predloge za potrebna istraživanja arkanzanskih biznisa;
- uparuje te potrebe sa sposobnostima sistema Univerziteta Arkanzas;
- obezbjeđuje studente u kampusu koji će raditi na potrebnim istraživanjima i plaćati ih za to;
- obezbjeđuje vaučere za poslovne klijente koji žele da koriste istraživačke kapacitete kampusa.

Uspješna ideja iz Inovativnog inkubatora prelazi u Genesis gdje dobija osnovnu podršku potrebnu start-up preduzećima dok se ne pripreme za samostalni nastup na tržištu.

3. 8. PREDUZETNIČKI UNIVERZITET U CRNOJ GORI – OD SNA DO JAVE?

U Crnoj Gori preduzetnički univerzitet još uvijek ne postoji. Na osnovu analize ekonomskih politika u posljednjih nekoliko godina, kao i na osnovu podataka o doprinosu malih i srednjih preduzeća u kreiranju društvenog bruto proizvoda i zapošljavanju, jasno je da se sve veća pažnja posvećuje preduzetništvu. Na nivou nacionalne Vlade i lokalnih organa vlasti, značaj preduzetništva vidi se u neprekidnim

naporima da se eliminišu barijere za razvoj biznisa. I dok ti napori daju ograničene rezultate, jasna je strateška opredjeljenost za podršku preduzetništvu, kao i prepoznavanje preduzetništva kao ključne kompetencije za cjeloživotno učenje.

Sva tri univerziteta, u manjoj ili većoj mjeri, posvećuju pažnju preduzetništvu kao predmetu, a samim tim razvijanju preduzetničkih vještina kod studenata. Na Ekonomskom fakultetu su 1992. godine osnovane postdiplomske studije „Preduzetnička ekonomija” sa preduzetništvom kao jednim od bazičnih predmeta i idejom preduzetništva kao jednom od osnovnih ideja čitavih studija. Na istom fakultetu, 1995. godine, uveden je PMB režim studija (PMB – Preduzetništvo, Menadžment, Biznis) sa različitim usmjerenjima na završnoj godini studija, među kojima značajno mjesto zauzima smjer Preduzetništvo i preduzetničke finansije. Pored toga, od 2004. godine, na studijama menadžmenta u Podgorici, preduzetništvo je obavezan predmet bez obzira na usmjerenje.

Na UDG-ju Preduzetništvo je izborni predmet na prvoj godini, međutim cjelokupne studije i rad sa studentima na svim predmetima organizovani su na način da se razvijaju preduzetničke vještine studenata. U fokusu je „buđenje preduzetničkog nerva” kod studenata, razvijanje sposobnosti da se prepoznaju prilike u problemima, sposobnosti da se preuzme inicijativa, analiziraju podaci, da se razmišlja kreativno, gleda unaprijed, optimistički posmatra na život i svijet, razvija nezavisnost i individualnost pojedinca/studenta, kreiranje i održavanje društvenih mreža, razvijanje ideja, orijentacija na uspjeh, timski rad i dr. Među izbornim predmetima nalaze se i predmeti koji nude multidisciplinarna znanja (Ekonomija medija, Arhitektura i biznis, i dr.) U okviru predavanja na predmetu Preduzetništvo organizuje se Preduzetnička tribina kada studenti imaju priliku da slušaju goste iz prakse, najčešće uspješne preduzetnike iz Crne Gore i inostranstva. Takođe, tokom studija, za studente se organizuju plaćene prakse u privatnim kompanijama i institucijama sistema da bi, pored teorijskih, stekli i praktična znanja. Sa studentima se radi u grupama do 10 kako bi se jačale vještine timskih igrača, uz obaveznu komunikaciju sa mentorom grupe koji je saradnik iz prakse.

Izuzev ekonomskih fakulteta i studija menadžmenta, na fakultetima drugih usmjerenja ne postoje discipline koje kod studenata razvijaju osobine i vrijednosti preduzetnika⁹.

Bez obzira na pojedinačne napore, generalno, možemo reći da koncept preduzetništva i preduzetničkog univerziteta u Crnoj Gori nije prepoznat.

To je u velikoj mjeri i posljedica odnosa okoline prema preduzetnicima čiji je uspjeh najčešće osporavan, mada to nije opravdanje za visokoškolske institucije koje bi trebalo da kreiraju i određuju razvoj društva.

⁹ Kada je uveden PMB režim studiranja na Ekonomskom fakultetu, studenti su imali mogućnost da jedan izborni predmet polažu na nekom drugom fakultetu Univerziteta Crna Gore, sa ciljem sticanja multidisciplinarnih znanja. Međutim, taj koncept nije postojao na drugim fakultetima tako da studenti tehničkih fakulteta nijesu imali mogućnost da se upoznaju sa ekonomskom grupom predmeta, kao ni sa znanjima potrebnim za osnivanje i vođenje biznisa.

Postoji izuzetno ograničena povezanost univerziteta i poslovne zajednice. Trenutna saradnja najčešće se svodi na gostujuće predavače iz privrede i organizovanje prakse za studente, dok je povezanost istraživačkih aktivnosti univerziteta i privrede neznatna.

Procjenjuje se da u svijetu danas postoji oko 7.000 inkubatora od kojih se 1.500 nalazi u Sjevernoj Americi. U Crnoj Gori danas postoje dva biznis inkubatora¹⁰ i treći u fazi osnivanja. Iako postoji komunikacija i određena saradnja sa univerzitetima, nijedan od inkubatora nije primarno vezan za bilo koji od 3 univerziteta ili neku fakultetsku jedinicu.

Prva ozbiljna inicijativa na polju osnivanja biznis inkubatora bilo je istraživanje o potrebi za realizacijom projekta tehnološkog biznis inkubatora u Crnoj Gori¹¹. Osnovni zaključak istraživanja je bio da bi realizacija koncepta tehnološkog biznis inkubatora u Crnoj Gori doprinijela razvoju privatnog sektora, implementaciji pozitivne prakse u svijetu i praćenju savremenih trendova. Što se tiče vrste djelatnosti, istraživanje je pokazalo da je informaciona tehnologija, odnosno proizvodnja softvera, u tom trenutku bila jedina oblast visoke tehnologije u Crnoj Gori koja može proizvesti konkurentan proizvod na domaćem i inostranom tržištu. Ostale oblike proizvodnje u oblasti visoke tehnologije u svijetu karakterišu velika ulaganja, jeftina radna snaga i sofisticirana oprema. Zaključeno je da organizovanje slične proiz-

¹⁰ Biznis centar u Baru, u saradnji Opštine Bar i holandske organizacije SPARK, i Inventivnost u Podgorici, posvećen podršci IKT kompanijama, čiji su osnivači Glavni grad Podgorica i Vlada Crne Gore. Na prostoru od 1000 m², u Biznis centru u Baru smješteno je 20 savremeno opremljenih kancelarija koje su namijenjene kako mladim preduzetnicima koji tek započinju svoje poslovne djelatnosti i novoosnovanim kompanijama tako i kompanijama koje već rade ali imaju potrebu da se prošire ili nađu odgovarajući prostor. Ove kompanije će moći da pod veoma povoljnim uslovima zakupe kancelarijski prostor, dobiju konsultantske usluge, besplatno registruju preduzeće, pohađaju obuke poslovnih vještina i imaju pristup bankarskim kreditima. Trenutno, u ovom inkubatoru su četiri kompanije.

Biznis inkubator Inventivnost u Podgorici pruža podršku IKT kompanijama, trenutno ima 5 stanara, koji imaju mogućnost korišćenja poslovnog prostora pod povoljnim uslovima, kao i pristup različitim vrstama obuke, konsalting uslugama i kontaktima koje za njih obezbjeđuje menadžment inkubatora. Treći inkubator će biti formiran u Beranama, u saradnji Vlade Crne Gore, preko Direkcije za razvoj malih i srednjih preduzeća, lokalne samouprave i organizacije Caritas.

¹¹ Istraživanje je sproveo Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj u decembru 2003, a inicirano je od strane Njemačke organizacije za tehničku saradnju (Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit – GTZ), u okviru projekta Promocija privatnog sektora sa naglaskom na malim i srednjim preduzećima (SME) u Crnoj Gori. U istraživanju su korišćeni intervjui, koji su vođeni na osnovu unaprijed pripremljenih upitnika. Ispitanici su predstavljali subjekte koji su bili interesno vezani za eventualnu realizaciju ovog projekta i mogli su doprinijeti njegovoj uspješnoj implementaciji. U istraživanju su učestvovali sljedeće institucije: Elektrotehnički fakultet; Metalurški fakultet; Mašinski fakultet; Ekonomski fakultet; Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj; Agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća; Privatna preduzeća iz oblasti softverske proizvodnje; Montenegro Biznis Alijansa i studenti Elektrotehničkog fakulteta. Do realizacije zamišljenje ideje nije došlo.

vodnje u Crnoj Gori ne bi bilo isplativo i rezultiralo bi proizvodima koji nijesu konkurentni na domaćem i stranom tržištu. Na kraju je preporučeno da bi partnerstvo između Vlade, Univerziteta i privatnog sektora bilo koncept koji bi na najbolji način obuhvatio sve relevantne subjekte zainteresovane za realizaciju projekta, kao i da implementacija projekta može uspjeti samo ukoliko postoji saradnja i razumijevanje između ova tri nivoa.

3. 9. ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Kreiranje preduzetničke kulture u okviru univerziteta je kompleksan zadatak koji zahtijeva značajan napor posvećenih pojedinaca. Ovi pojedinci nalaze se u sektoru industrije, u akademskim krugovima, u resornim ministarstvima i najčešće su vrlo labavo međusobno koordinirani u svojim aktivnostima. Međutim, svi imaju istu strast da kreiraju nove i veće mogućnosti za privredu zemlje i njene građane.

Ukoliko se složimo da preduzetnički univerzitet predstavlja jezgro koje može značajno da doprinese jačanju kompetitivnosti ekonomije u međunarodnim okvirima, da doprinosi razvoju lokalne zajednice i da pomaže da studenti spremniji učestvuju na tržištu rada, odnosno da se kod njih razvija i mogućnost samozapošljavanja, tada je neophodno preduzeti mjere koje će doprinijeti kreiranju i razvoju preduzetničkog univerziteta.

- U periodu do 2015. godine:
 - promovisati preduzetništvo u širem smislu kao način života i razmišljanja, prije nego kroz standardne biznis vještine;
 - edukacija univerzitetski lidera o značaju preduzetništva;
 - uključivanje preduzetništva u nastavni program neekonomskih disciplina visokog obrazovanja;
 - razvoj programa koji će upotpuniti tehnička znanja studenata poslovnim i preduzetničkim vještinama, i obratno, upotpunjavanje znanja studenata ekonomije osnovama tehnoloških procesa;
 - u skladu sa prioritetima razvoja crnogorske privrede, kreiranje istraživačkih centara koji će pratiti razvoj ovih sektora i povezivanje sa najboljim svjetskim istraživačkim centrima u toj oblasti radi saradnje na zajedničkim projektima;
 - obezbjeđvanje podrške za finansiranje istraživačkih radova studenata, bilo iz državnog budžeta, bilo iz fondova Evropske unije.
- U periodu do 2025. godine:
 - usposavljena čvrsta veza i mehanizmi komunikacije između univerziteta i privrede na način da po zahtjevu biznisa i uz njihovu finansijsku podršku univerziteti sprovode istraživanja;
 - Crna Gora ima barem jedan tehnološki inkubator koji će omogućiti da se rezultati istraživanja univerzitetskih profesora i studenata komercijalizuju na tržištu.

LITERATURA

- [1] Oslo Agenda for Entrepreneurship Education, 2006 (dostupno na http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/support_measures/training_education/doc/oslo_agenda_final_en.pdf)
- [2] Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje 2008–2013. godine, jun 2008. godine
- [3] Evropska povelja za mala preduzeća, jun 2000. godine
- [4] New Skills for New Jobs, april 2009 (dostupno na http://www.dges.mctes.pt/NR/rdonlyres/8188143F-0868-483E-B585-3ED725448595/3671/new_skills.pdf)
- [5] Gibb, Allan i Hannon, Paul: Towards the Entrepreneurial University? (dostupno na https://webpace.utexas.edu/cherwitz/www/articles/gibb_hannon.pdf)
- [6] Vukotić, Veselin: *Preduzetništvo – sistemska filozofija. Preduzetništvom u novi milenijum*, CID Podgorica, 2001.
- [7] Vulić, Nikola: *Specifični modeli razvoja preduzetništva sa posebnim osvrtom na biznis inkubatore*, magistarski rad, novembar 2007.
- [8] Drucker, Peter F.: *Inovacije i preduzetništvo*, Privredni pregled, Beograd, 1991.
- [9] Vukotić, V.; Ivanović, P.; Ostojić, D.: *Kako uraditi biznis plan*, Centar za preduzetništvo, Podgorica, 2000.
- [10] Izgradnja preduzetničke kompetencije, Priručnik za nastavnike osnovnih i srednjih škola, CARDS Projekat, Reforma tržišta rada i razvoj radne snage, april 2008.
- [11] Small Business Service, Household Survey Data, DTI, 2005.
- [12] Cherwitz, A. R.: Creating a culture of Intellectual Entrepreneurship, *Academe* 91 Vol 5, July/August 2005.
- [13] Entrepreneurial Impact: The Role of MIT, Edward B. Roberts i Charles Eesley, MIT Sloan School of Management, (dostupno na <http://entrepreneurship.mit.edu/impact.php>)